

1747

STICHTING
MENNO VAN COEHOORN

JAARVERSLAG

OVER

1947

JAARVERSLAG OVER 1947

Inleiding.

Bij de aanbieding van zijn verslag over het vorige jaar weet de Secretaris dit niet beter te beginnen dan er — uit naam van het gehele Dagelijkse bestuur der Stichting — met erkentelijkheid op te wijzen dat ook in 1947 de samenwerking met de Rijksdienst voor de Monumentenzorg zeer intensief en vruchtdragend is geweest. De werkzaamheden van de Secretaris zijn echter op dit uitgebreide gebied zo omvangrijk geworden, dat hij zich gaarne van het eigenlijke Secretariaatswerk ontheven zou zien.

Zolang voor dat werk een geschikte, liefst jonge, kracht nog niet zal zijn gevonden, is hij nochtans bereid, dat werk te blijven vervullen, vertrouwende op de hulp, welke de overige leden van het Dagelijks bestuur hem daarbij zeker zullen willen verlenen.

Dat het arbeidsveld onzer Stichting zich nog steeds uitbreidt en daartegenover haar bemoeiingen in deze nog lang niet normale tijden veel zorg vereisen, moge uit de volgende mededelingen blijken.

Besturen en Commissiën.

Hadden wij reeds in het vorige jaarverslag tot ons leedwezen moeten vermelden dat de beterschap van onze Voorzitter, de Heer H. P. J. BLOEMERS, nog niet vorderde, helaas ook in 1947 is die beterschap uitgebleven en trof ons op 16 September de gevreesde slag van zijn overlijden.

Niet alleen voor de A.N.W.B. Toeristenbond voor Nederland, waarvan hij langen tijd het presidium bekleedde en voor de vele andere organisaties in den lande, waaraan hij zijn grote kennis en werkkraft gaf, is ook voor de Stichting Menno van Coehoorn zijn heengaan een groot verlies. Slechts kort heeft hij het Voorzitterschap mogen vervullen, maar mede op grond van het feit, dat hij van de oprichting der Stichting af in het Hoofdbestuur zitting had, hadden wij ook van hem als Voorzitter grote verwachtingen, welke in de moeilijke jaren na de bevrijding geenszins zijn beschaamd. Zijn nagedachtenis zal in hoge ere worden gehouden, niet in het minst in verband met de wederopbouw van Willemstad, aan welke vesting hij, als oud-burgemeester, wel in de eerste plaats zijn liefde had verpand.

Wij hebben het bijzonder op prijs gesteld, reeds vrij spoedig een opvolger te mogen vinden in de Heer W. H. COOL, oud-Inspecteur van het Nijverheidsonderwijs en oud-Genie-officier, die bereid bleek de taak van Voorzitter op zich te nemen en met algemene stemmen door het Hoofdbestuur als zodanig is aangewezen. Op 25 November 1947 heeft de nieuwe Voorzitter zijn functie aanvaard. Ter vervulling van de vacatures in het Hoofdbestuur, door het heengaan van de Heren BLOEMERS en DEKKER en het aftreden van de Heer BOEREE ontstaan, zijn achtereenvolgens benoemd de Heren: Jhr. M. J. I. DE JONGE VAN ELLEMEET, als vertegenwoordiger van het Nederlands Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw, Jhr. Mr. Dr. A. B. G. M. VAN RIJCKEVORSEL, Ondervoorzitter van de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg en Ir. G. A. OVERDIJKINK, Houtvester in algemene dienst van het Staatsbosbeheer. Wegens verandering van werkkring werd de Heer Dr. V. WESTHOFF als vertegenwoordiger van de A.N.W.B. vervangen door de Heer A. G. M. BOOST; gelukkig konden wij de Heer WESTHOFF, die met zijn grote bekwaamheden als bioloog voor de bestudering van de landschappelijke vestingwerken onmisbaar is, bewegen lid van ons Bestuur te blijven.

De in 1947 periodiek aftredende leden van het Hoofdbestuur, de Heren DE LAGH, SPANJAERDT SPECKMAN en BOOST werden herkozen, de Heer DE LAGH tevens als lid van het Dagelijks bestuur. Het in 1946 in het leven geroepen instituut der *Correspondenten* bleek inderdaad in een behoefte te voorzien en ook als propagandaliĳaam voor de Stichting heeft het nuttig gewerkt. Vele Correspondenten, vooral zij die op de dag der Jaarvergadering van 17 Juni 1947 gekomen waren om de toen georganiseerde tentoonstelling te bezichtigen, leverden belangrijke verslagen en rapporten over vestingwerken in hun rayon.

Wat de *Studiecommissie* betreft, hiervan hebben in het verslagjaar alleen de Secretaris en de Adjunct-secretaris werk verricht ter voorbereiding van een, door laatstgenoemde, Kapitein A. H. MOHR, opgezette en reeds vrij ver gevorderde studie over de kleinere vestingwerken als schansen, enz. voor de uitgave waarvan de Stichting een subsidie heeft gevraagd aan de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Voorts gaf de Secretaris voorlichting bij de in bewerking zijnde publicaties over *Maastricht en Naarden*, resp. van de Heren MORREAU en DE BRUIJN en bestudeerde hij de geschiedenis van de ten dele nog bestaande ommuring van *Roermond* en het Kasteel van *Valkenburg*, tezamen met de Heer M. K. J. SMEETS, archivaris van Roermond, resp. J. M. VAN DE VENNE, hoofdcommies aan het Rijksarchief in Limburg.

Leden, donateurs en begunstigers.

Sedert de verschijning, in Juli 1947, van het vorige Jaarverslag, zijn als begunstigers toegetreden de Heren (in alfabetische volgorde):

F. F. BLOK, Luitenant-Kolonel der Genie b. d. te Amsterdam,

H. VAN DEN BOS, Majoor der Genie te Utrecht,

Jhr. Mr. L. H. N. F. M. BOSCH RIDDER VAN ROSENTHAL, burge-
meester van Rhenen,

B. J. BUMA, te Amsterdam,

W. H. COOL, oud-Inspecteur van het Nijverheidsonderwijs te
's-Gravenhage,

J. H. HOGENDOORN, Majoor der Genie te Nijmegen,

L. KUIJPER, Majoor der Genie te Arnhem,

B. E. J. MIJZER, Kapitein der Genie te Arnhem,

Mr. L. R. J. RIDDER VAN RAPPARD, burgemeester van Gorinchem,

H. J. SCHOOLLAND, Kapitein der Genie te 's-Gravenhage.

Door overlijden ontvielen ons als begunstiger de Heren: PH. J. H.
MARCELLA en A. P. WIRIX.

De volgende begunstigers bedankten voor het lidmaatschap:

J. F. E. M. AGHINA, Jhr. F. BEELAERTS VAN BLOKLAND, Dr. E. J.

DIJKSTERHUIS, Dr. J. KALF, A. VAN DER LAAN, H. R. TUTEIN

NOLTHENIUS en B. VEERKAMP, terwijl wegens oninbaarheid hunner

contributie van de ledenlijst werden afgevoerd de begunstigers

D. MOOJEN en H. J. STAS.

Al is dus het ledental van ongeveer 200 bijna constant gebleven,

toch willen wij de oproep van het vorige Jaarverslag herhalen en

al onze leden dringend verzoeken, vrienden en belangstellenden

als begunstiger of donateur voor de Stichting te willen aanwerven!

Financiële toestand.

Zoals gebruikelijk volgt hier een overzicht van de uitgaven en inkomsten gedurende het verslagjaar.

Financieel Overzicht 1947.

	Lasten:	Baten:
Contributies	—	f 918,50
Interest	—	„ 213,49
Willemstad	f 1585,82	„ 6027,44
Secretariaat	„ 508,45	—
Reis- en verblijfkosten	„ 146,05	—
Contributies en bijdragen aan derden..	„ 115,—	—
Diverse onkosten	„ 248,57	—
Voordelig saldo	„ 4555,54	—
	<u>f 7159,43</u>	<u>f 7159,43</u>

Stamkapitaal	f	1902,—
Fonds voor aankopen	„	2250,—
„ „ herstellingen	„	1250,—
„ „ Willemstad	„	13525,09

Vergaderingen, bezoeken, excursies, enz.

De Jaarvergadering van 1947 werd op 17 Juni gehouden, weder in *Den Haag*, doch wegens de daaraan verbonden tentoonstelling (zie het volgend hoofdstuk) in het Archief der Koninklijke Landmacht, Bleijenburg 38.

De opkomst (11 van de 19 Hoofdbestuursleden) had groter kunnen zijn: de Jaarvergadering toch is vrijwel de enige gelegenheid waarbij de Hoofdbestuursleden persoonlijk contact met elkaar en met het Dagelijks bestuur kunnen opnemen.

Ook deze keer moest de Heer DE LAGH, als Ondervoorzitter, de vergadering presideren om de bekende droevige redenen.

De geregelde bijeenkomsten van het Dagelijks bestuur werden voortgezet en wel in de maanden Januari, Maart, April, Juli, September, October en November. De Heer MOHR hield als Adjunct-secretaris, van alle vergaderingen de notulen bij; de Ondervoorzitter leidde ook de vergaderingen van het Dagelijks bestuur met uitzondering van die van 25 November, waarin de nieuw gekozen Voorzitter de leiding nam. Al deze bijeenkomsten hadden plaats in het gebouw van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Smidswater 7 te 's-Gravenhage.

Voorts hadden, evenals vorige jaren, besprekingen van het Dagelijks bestuur plaats met verschillende autoriteiten, gemeentebesturen en andere officiële lichamen. Het meeste overleg werd gehouden met de Rijkscommissie en het Rijksbureau voor de Monumentenzorg, waartoe uiteraard de nauwe betrekkingen van de Secretaris der Stichting tot deze Rijksorganen alle aanleiding en gelegenheid boden.

In het bijzonder zij hier aangestipt de prettige en vruchtdragende samenwerking met de Heren Dr. W. J. A. VISSER, Secretaris van de Rijkscommissie en Jhr. Dr. E. O. M. VAN NISPEN TOT SEVENAER, Directeur van het Rijksbureau, alsook met verschillende architecten van het bureau o.a. de Heren BOM, VAN DER VEKEN, VERHEUS en STAPPER, laatstgenoemde speciaal voor wat de vraagstukken op het gebied van de Stedebouw, het Stads- en Dorpsbeeld, de wegeaanleg en het werk van de Provinciale planologische diensten betreft.

Een nog verder strekkend verband werd op initiatief van Dr. VISSER gelegd tussen onze Stichting en de *Rijksdienst voor het Nationale*

Plan, hetgeen aanleiding heeft gegeven tot het verzoek van de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen om een „facetplan voor de historische vestingen” in voorbereiding te doen nemen.

In het verslag over de periode 19 September 1946—ultimo 1947 van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg werd een afzonderlijk overzicht omtrent de stand der werkzaamheden ten behoeve van de oude vestingsteden en vestingwerken opgenomen, waarin onderscheiden zijn:

- I. *In uitvoering zijnde restauraties van vestingwerken.* (Willemstad, Maastricht, Klundert, Heumense schans bij Mook).
- II. *Adviezen.*
  - a. Subsidie-aanvragen, gunstig geadviseerd (Rhenen, Amersfoort, Doesburg, Veere).
  - b. Overige voorstellen beoordeeld (Zutphen, Heusden, Sluis, Harrevelderschans bij Haaksbergen, Besseling- of Engelse Schans bij Lichtenvoorde).
  - c. Behoud van bedreigde objecten (Prinsenbolwerk te Haarlem, Bastion III te Terneuzen, Wallen te Elburg en Woerden, Ravelijnen te Hulst, Bastions te Middelburg, IJzendijke en Biervliet, Bastion te Brielle, Omwallingen van Blokzijl en Geertruidenberg).
- III. *In voorbereiding genomen bemoeiingen met vestingwerken.* (Muiden en Loevestein, Nationaal plan voor de vestingen).

Met de Zuster-organisatie van de Monumentenzorg, de *Voorlopige Natuurbeschermingsraad*, eveneens onder O., K. en W. ressorterende, traden wij in nauwer contact.

Met de *Bond Heemschut* en de Vereniging „de Hollandse Molen” hebben wij in het bijzonder de samenwerking voortgezet; wat eerstgenoemde betreft, kwamen wij wederom meermalen in contact met de *Commissie „Stad en Dorp”*. De *walmolens*, welke in het bijzonder onze belangstelling hadden, waren die van *Willemstad*, *Sas van Gent*, *Retranchement* en *Sloten*. Voor het herstel daarvan hebben wij bijdragen toegezegd.

Voor een goede, deskundige beoordeling van de aan onze belangstelling onderworpen problemen, hebben wij in enkele gevallen aan onze correspondenten inlichtingen gevraagd, doch het meestal nodig geacht dat het Dagelijks bestuur ter plaatse een onderzoek ging instellen. Soms konden deze bezoeken gecombineerd worden met reizen van architecten van Monumentenzorg, dan wel met deelname aan excursies van de Rijkscommissie, hetgeen

dankbaar is aanvaard. Wij noemen onze bezoeken aan: *Haarlem, Doesburg, Heusden, Maastricht, Dockum, Sloten, Haaksbergen (Harrevelderschans), Arkelstein, Geertruidenberg, Terneuzen, IJzendijke, Biervliet, Amersfoort, Elburg, Klundert, Willemstad, Zaltbommel, Blokzijl, de Heumenseschans* en *Zutphen*.

Bovendien bezocht de Secretaris, als lid der Rijkscommissie: *Schiedam* (burcht van Mathenesse), *Muiden, Veere, Middelburg, Rammekens, Retranchement, Sluis, Hulst, Valkenburg (L.), Heerlen, Enkhuizen, Loevestein, Amersfoort, Gorinchem, Woudrichem* en *Naarden*, terwijl hij de Stichting vertegenwoordigde in de vergaderingen van de *Bond Heemschut*, de *Contactcommissie* voor Natuur- en Landschapsbescherming, en tezamen met de Ondervoorzitter en de Penningmeester op de *Monumentendag* te Amsterdam, op 17 April en met de Ondervoorzitter alleen op de *Veluwedag* te Apeldoorn op 31 Mei.

Wegens de steeds nog niet weer normale tijdsomstandigheden werd van het houden van een excursie met de leden en begunstigers afgezien.

Tentoonstellingen, lezingen en verdere propaganda.

Aan de Jaarvergadering in het Archief der Koninklijke Landmacht was een *tentoonstelling* verbonden, waar verschillende oude plans en tekeningen van vestingen uit dat archief waren te kijk gelegd. Uitgekozen waren de vestingwerken behorende tot het ressort van de Correspondenten, die aan de oproep tot een bezoek aan de expositie hadden gevolg gegeven. Een overzicht van het tentoongestelde is in *bijlage 1* van dit verslag opgenomen.

Voorts werden door genoemd archief, op advies van de Stichting, een aantal vestingplans en memoriën betreffende *Sas van Gent* ingezonden aan de Commissie voor het 4e Eeuwfeest dier stad voor de ter gelegenheid van dat feest ingerichte historische tentoonstelling. Aanvankelijk bepaald in de maand Mei, is deze uitgesteld tot September. De in bruikleen verstrekte archiefstukken zijn in *bijlage 2* vermeld. De Secretaris had op verzoek van het Comité een lezing voorbereid over: de Geschiedenis van Sas van Gent, doch een plotseling opgedane oogontsteking verhinderde hem, op reis te gaan. De Heer Mr. H. HARDENBERG, Rijksarchivaris te 's-Gravenhage, is toen zo welwillend geweest, haar op 11 September te *Sas van Gent* voor te lezen.

Ondanks zijn afwezigheid kreeg de Secretaris toch door deze spreekbeurt contact met de archivaris van Gent, Dr. H. Nowé en had hij gelegenheid met hem over Belgische Stadsplattegronden te corresponderen.

Reeds vroeger in het jaar had hij, tengevolge van een vraag van de zijde van het Biologisch-Archeologisch Instituut der Rijksuniversiteit te Groningen, het genoegen gesmaakt, in briefwisseling te treden en later een persoonlijk onderhoud te hebben met Prof. J. BREUER, conservator der Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis te Brussel, die grote belangstelling bleek te koesteren voor de historische vestingwerken in Nederland en als oudheidkundige van naam bereid is, voor de instandhouding en bestudering van de oude Belgische vestingen op te komen. Ongetwijfeld zal onze Stichting daarbij gaarne medewerking verlenen.

Op voorstel van onze begunstiger, de Heer Mr. M. G. L. VAN SCHOUWENBURG te Amsterdam werd besloten, als propagandamiddel kaarten te doen vervaardigen, waarop de oude vestingwerken in Nederland zijn aangegeven. Begonnen zal worden, een zodanige kaart op schaal 1 : 200.000 van de Noordelijke provinciën samen te stellen en die zo mogelijk te doen reproducieren op schaal 1 : 400.000. Vermoedelijk zal de A.N.W.B. hierbij zijn gewaardeerde hulp willen bieden.

Voor het *Gedenkboek „Vijftig Jaren”*, dat in 1948 ter gelegenheid van het Regeringsjubileum van H. M. de Koningin zal worden uitgegeven, werden enige foto's van historische vestingwerken ter beschikking gesteld.

Een belangrijk middel om tot uitbreiding van onze bekendheid met nog bestaande fortificaties te komen, vonden wij in de *Stichting voor bodemkartering* te Wageningen, welke instelling over een grote verzameling luchtfoto's beschikt. Wij hopen spoedig in nader overleg met haar te treden.

Bij de in het vorig jaar gemaakte *vestingfront-maquette* (zie jaarverslag 1946, blz. 5 en 6) werd een toelichtende tekening gemaakt, welke binnenkort op aanvraag van onze leden, te beginnen met de correspondenten, zal worden beschikbaar gesteld.

In het einde van het jaarverslag is de nieuwe, vermeederde druk verschenen van het deeltje der Heemschutserie „*De oude vestingwerken van Nederland*”, verkrijgbaar bij de C.V. Allert de Lange, Damrak 62 te Amsterdam.

Op het propagandistisch werk onzer Correspondenten komen wij in het volgend hoofdstuk terug.

Bemoeiingen der Stichting met historische vestingwerken.

Algemeen.

Evenals in het vorige jaarverslag¹⁾ zijn de objecten *provincies-*

¹⁾ Dit verslag is, evenals dat over de jaren 1941—1945, alsnog op aanvraag bij de Secretaris gratis verkrijgbaar, zolang de voorraad strekt, ook voor niet-leden der Stichting.

gewijs gesplitst, waarbij is vermeld, welk aandeel de betrokken correspondenten daarbij hebben geleverd.

De Middeleeuwse en oudere verdedigingswerken zijn daaronder tevens opgenomen.

Groningen.

Blijkens een van de Ingenieur der Stadsbezittingen te Groningen ontvangen bericht, stelt diens Bureau belang in de batterij *Barnflair* (Zuid van Ter Apel) en wil het een eventuele restauratie daarvan bevorderen.

Voorts is de vraag in studie of de vierkante redoute met halfbastions, als „Apel” voorkomende op de prent „Afbeelding der Stadt Groningen met de omliggende Fortressen, 1652” door E. HAUBOIS, voorstelt de versterking van het klooster ter Apel, dan wel als voorloper van de huidige batterij *Barnflair* moet worden beschouwd.

Onze correspondent in Groningen, de Heer R. J. KAHREL, bezocht met de Ondervoorzitter de restanten van de *linie van Helpman* (of *Helpen*), welke helaas van weinig belang bleken te zijn; de linie is n.l. nog slechts te herkennen aan de vorm van de grachten. Van de vestingwallen is practisch niets meer over. De Heer KAHREL wil trachten te bereiken, dat het meest Westelijk gedeelte van de gebroken gracht, die om een redoute heen liep, niet wordt recht gegraven, zoals men van plan is in verband met de belangen van de zeilsport. Voorts vroegen wij die correspondent advies over *Nieuweschans*, in verband met een verzoek van de burgemeester om de restanten van de molen op het nog aanwezige bolwerk te mogen doen opruimen.

Friesland.

Dockum.

Van dit bekoorlijke stadje zijn de oud-Nederlandse bastions en de vestinggrachten nog in vrij goede staat. Na een bezoek, tezamen met onze correspondent Ir. C. C. v. D. VLIS aan Friesland gebracht, adviseerden wij aan Monumentenzorg en het Gemeentebestuur, een op te richten oorlogsgedenkteken niet te plaatsen op het „Kerkhof”-bolwerk doch op het Noord-bastion, dat zich daartoe veel beter zou lenen.

Sloten.

Ook de vroeg-Nederlandse bolwerken en de wallen van dit stadje trokken zeer onze aandacht.

Op een der bastions bleek de molen zeer nodig herstelling te eisen. Wij hebben daarin een kleine bijdrage toegezegd en voorts onze medewerking aanbevolen bij eventuele plannen tot herstelling van de vestingwerken. Van de gelegenheid om de *graftombe van Coehoorn* in de kerk van het nabijgelegen *Wijckel* te bezoeken, maakten wij uiteraard gebruik.

Drente.

Van de Heer Mr. G. A. BONTKOE, die binnenkort als correspondent voor deze provincie zal optreden, ontvingen wij belangrijke gegevens van historische en topografische aard omtrent de voormalige schansen bij *Roswinkel* en *Valte*.

Overijssel.

Harrevelderschans bij Haaksbergen.

Naar aanleiding van een verzoek van Mr. J. K. VAN DER HAAGEN bezochten wij tezamen met de Heren JORDAAN te Haaksbergen en Dr. C. C. W. J. HIJSZELER, conservator van het Rijksmuseum Twenthe te Enschede, de uit historisch en landschappelijk oogpunt belangrijke schans, welke eigendom is van de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten. Met toestemming van deze Vereniging en in overleg met Monumentenzorg zal thans worden getracht, voor het herstel van de schans de nodige gelden te verkrijgen en zal een oudheidkundig bodemonderzoek binnen de schans worden verricht. Voorts zal ons Hoofdbestuur lid Dr. WESTHOFF een biologisch rapport terzake uitbrengen.

Arkelstein.

Hoewel de wallen in 1940, zonder onze voorkennis zijn geslecht en de grachten gedempt, is ons gebleken, dat van de kasteelgebouwen nog een groot gedeelte der fundamenten onder de grond aanwezig moet zijn.

Blokzijl.

Op verzoek van de Bond Heemschut en de Provinciale Planologische Dienst brachten op 13 October de Ondervoorzitter en de Penningmeester, na een bespreking op het Provinciehuis te Zwolle, een bezoek aan dit mooie oude vestingstadje, waarvan de Westelijke

omwalling nog vrij goed aanwezig is, doch ten dele verloren dreigt te gaan bij aanleg van een nieuwe provinciale weg ter verbinding van de voormalige Zuiderzeedijken Noord en Zuid van het plaatsje. In een brief aan Gedeputeerde Staten heeft de Stichting haar bedenkingen tegen de plannen van Waterstaat tot uiting gebracht en in overweging gegeven het beloop van de weg zodanig te wijzigen, dat de wallen zullen worden gespaard. Een dergelijk verzoek is nadien ook door de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg aan genoemd College gedaan.

Gelderland.

Liniën van Doesburg.

Na enige besprekingen met de betrokken instanties op het Raadhuis te Doesburg en op het terrein werd door de Ned. Heidemaatschappij aan Monumentenzorg een plan met begroting in 2 gedeelten ingediend, n.l. voor het herstellen van de lage linie met het deel der hoge linie tot plm. 250 m Noord van de weg Doesburg—Doetinchem (f 5200.— aan arbeidslonen en f 1550.— aan andere kosten) en voor dat van het overige deel der hoge linie (f 5750.— aan arbeidslonen en f 1760.— aan andere kosten). Voor de uitvoering van het 1e gedeelte van dit plan verleende de Minister van O. K. en W. machtiging aan de Rijkscommissie. De D.U.W. zal thans de nodige werkkrachten daartoe beschikbaar stellen. Ter besparing van kosten zullen de profielen zoveel mogelijk aan de bestaande toestand worden aangepast met inachtneming van de wenssen van onze Stichting ten aanzien van de afmetingen en strakheid der te maken vlakken en taluds. Ook het inmiddels door het Staatsbosbeheer opgemaakte beplantingsplan, in October aan de Stichting toegezonden, zal in 2 gedeelten worden uitgevoerd. Dit plan, dat in hoofdzaak neerkomt op een, ook door het gemeentebestuur gewenste, laanbeplanting van de walgangen, werd na overleg met ons en ingewonnen advies van Prof. Dr. Ir. J. T. P. BIJHOUWER, door Monumentenzorg overgenomen.

Groenlo.

Het beplantingsplan van het *ravelijn Stijrum* en omgeving werd in Juli van het Staatsbosbeheer ontvangen. Het zal nog enigszins worden herzien in overleg met de Commissie voor Overleg Landschapsherstel (C.O.L.) en voorts worden opgenomen in het door Ir. C. L. VAN STRAATEN te Arnhem op te maken uitbreidingsplan van Groenlo, waarin ook het Noorderbastion en overige restanten van de vestingwerken niet zullen worden vergeten.

Besselingerschans bij Lichtenvoorde.

Na overleg met het Staatsbosbeheer over de herbebossing van deze oude schans, *de zg. Engelse schans*, afkomstig van het beleg van Grol door Prins Frederik Hendrik in 1627, werd door ons het volgende aan Monumentenzorg geadviseerd:

- a. Niet volledig restaureren van de wallen, daar het relief daarvan in de 3 verlopen eeuwen uiteraard sterk verminderd is;
- b. wel kleine herstellingen ten behoeve van het beter accentueren van de wallen en gracht;
- c. niet volledig bebossen, doch alleen de wallen, hetgeen de instandhouding van de schans zal bevorderen.

De Rijkscommissie heeft dit advies overgenomen en aan de Minister van O. K. en W. ter kennis gebracht.

Zutphen.

- a. *Hoornwerk van Coehoorn voor de voormalige Vischpoort.*

De kosten van het onderzoek naar wellicht aanwezige kazematten in en van enige verbeteringen aan het nog bestaande bastion van 1701 werden door de Directeur der Gemeentewerken op f 1700,— begroot, doch de Gemeente bleek aanvankelijk niet bereid daarin bij te dragen, zelfs niet toen de Minister van O. K. en W. op voorstel van Monumentenzorg naast de door de Stichting toegezegde bijdrage van f 500,— verklaard had, f 1000,— subsidie te willen verlenen.

Na een bespreking met de Dienst van Wederopbouw is echter niet alleen de mogelijkheid geschapen van een toelaatbare herbebouwing van het bastion, maar blijkt het Gemeentebestuur alsnog op zijn afwijzende houding te willen terugkomen.

- b. *Middeleeuwse verdedigingswerken.*

Voor de belangrijke overblijfselen der stadsommuring van Zutphen zijn restauratieplannen in bewerking bij de architect A. A. KOK te Amstèrdam, in het bijzonder voor wat betreft de Berkelpoort, de *zg. Spaanse poort* en het muurfragment op het Hagepoortplein. Deze plannen worden in samenwerking met de Stichting „Wijnhuisfonds” opgemaakt en door Monumentenzorg beoordeeld.

Uiteraard hebben zij ook de warme belangstelling van onze Stichting uit een oogpunt van studie van de Middeleeuwse vestingbouw.

c. *Lunetten van Coehoorn.*

Hierover is thans overleg geopend tussen de C.O.L. en onze Stichting (plantsoen-aanleg en gedeeltelijke restauratie).

Elburg.

Naar aanleiding van een verzoek van de burgemeester aan onze Stichting en aan Monumentenzorg om in de deplorabele toestand van de nog aanwezige gedeelten der oude stadsmuren en muurtorens te willen voorzien, brachten wij gezamenlijk met de architecten VERHEUS en ROYAARDS in December een bezoek aan Elburg. Als gevolg hiervan is o.m. bij het gemeentebestuur aangedrongen, het herstel van het muurgedeelte met toren ten Noord-oosten van de Vispoort aanhangig te maken.

Loevestein.

In Augustus werd het fort Loevestein bezocht, mede met het oogmerk, te komen tot een overdracht van de wallen rondom het Slot in gebruik en onderhoud aan het Ministerie van O. K. en W. Het slot is als Monument van Geschiedenis en Kunst in beheer bij de Rijksgebouwendienst; de wallen zijn echter nog vestingwerk, zodat het Ministerie van Oorlog uiteraard eerst nog toestemming voor bedoelde overdracht zal moeten verlenen.

Bredevoort.

Het gemeentebestuur van Aalten vestigde onze aandacht op de wenselijkheid, de grachten van de aloude vesting Bredevoort te laten schoonmaken. In verband hiermede zal door ons tevens een onderzoek naar de toestand der nog aanwezige vestingwallen worden ingesteld.

Zaltbommel.

In Juli werd deze oude vesting bezocht, waarbij o.m. werd vastgesteld dat de overvloedige beplanting van de wallen zeer nodig van deskundige zijde zal moeten worden onderhanden genomen.

Romeins kamp bij Ermelo.

(zie verslag 1946, blz. 24).

De Ondervoorzitter heeft, aan de hand van kaarten, de plaats van het kamp opgespoord en de militaire commandanten, wier troepen in dit gebied oefeningen houden, verzocht het betrokken terrein te willen ontzien.

Correspondentschappen in Gelderland.

Onze correspondent, de Heer H. STAM, bracht een belangrijk rapport uit over historische vestingwerken in de Overbetuwe, o.a. over de oude *Sterreschans* (bij Pannerden) en het fort *Geldersoord*, waarvan nog overblijfselen bestaan.

Onze correspondent J. H. DE VREE VAN GELDER vestigde in het bijzonder onze aandacht op de oude stadsmuren van *Tiel*, *Culemborg*, *Vianen*, *Asperen* en *Leerdam* en de wallen van *Buren*.

Limburg.

Maastricht.

De restauratie van de 18e eeuwse vestingwerken van *Dumoulin*, minder juist de „Bossche fronten” genoemd, werd voortgezet, zij het niet in een zo snel tempo als wij gehoopt hadden. Ook aan het herstel van de bekledingsmuren kwam men in het verslagjaar nog niet toe. Volgens de bij Monumentenzorg van de Rijksgebouwendienst ingekomen, gemeentelijke declaraties is er gewerkt van Februari 1946 af, behalve in de zomermaanden (Juni—Augustus) en in het 2e halfjaar 1947 en is in beide jaren tezamen verwerkt een bedrag van ongeveer f 100.000.—. Het werk over 1947 is door de Secretaris der Stichting beschreven in een geïllustreerd artikel, in het maandblad van de Bond Heemschut, Februari-nummer 1948, opgenomen.

In September vestigde de architect A. J. N. BOOSTEN, te Maastricht, lid van de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg, de aandacht van onze Secretaris op de nog aanwezige, belangrijke overblijfselen van het fort, of afzonderlijk *bastion*, *Randwijck* ten Zuiden van Wijk, gebouwd in 1742. Hij zond daarvan een beschrijving met een aantal fraaie foto's. Wij hebben onze correspondent te *Maastricht* gevraagd, ons terzake rapport uit te brengen.

Heumense schans (bij Mook).

De Ondervoorzitter nam deel aan een bezoek en bespreking ter plaatse op 23 September, tezamen met het Comité, sindsdien gereorganiseerd tot de „Westerouen van Meeteren Stichting” (Voorzitter de Heer H. G. TULP), de landschapsarchitect Ir H. OTTO en de Eerstaanwezend-Ingenieur der Genie te *Nijmegen*. Als resultaat hiervan werd besloten het noodzakelijke grondwerk te doen verrichten door een in de omgeving gelegerde compagnie Pioniers, waartoe onze Secretaris reeds tevoren de instemming had verkregen van de Directeur van het Rijksbureau, terwijl de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg nader aan de Weste-

rouen van Meeteren-Stichting heeft bericht, tegen de herstelling van de schans geen bezwaren te hebben, mits dit zal geschieden in overleg met onze Stichting en het Rijksbureau.

Het werk is inmiddels aangevangen en was aan het einde van het verslagjaar voor driekwart gereed.

Een verslag van de werkzaamheden is aan de Westeroenen van Meeteren-Stichting gezonden.

Fossa Eugeniana (bij Venlo).

Op de nog aanwezige schansen en andere overblijfselen van deze belangrijke verdedigingslinie uit het begin der 17e eeuw vestigde o.m. onze correspondent voor het Land van Weert, Mr. STAN SMEETS, de aandacht. Daar een bezoek aan dat object in 1947 nog niet kon plaats hebben, hopen wij in het volgend Jaarverslag daarop terug te komen.

Noordbrabant.

Heusden.

In Januari vroeg Monumentenzorg, na hernieuwd overleg met het Kroondomein, een begroting aan de Grontmij voor het op diepte brengen van het, daarvoor het eerst in aanmerking komende 1/4 gedeelte der vestinggrachten. Dit baggerwerk bleek aan arbeidslonen alleen f 157.000.— te zullen kosten in vrijen arbeid, daar arbeiders van de D.U.W niet beschikbaar konden worden gesteld, en ook geen gedetineerden. Ter beperking van deze hoge kosten is daarop een nieuw plan in behandeling genomen, waarbij de hoofdgracht voorlopig niet over de volle breedte zal worden uitgebaggerd, maar aan de buitenzijde een strook van ongeveer 25 m zal blijven staan, als gevolg waarvan de contrescarp zoveel breder, maar de gracht toch nog 40 à 45 m. breed zal worden. De uitkomende bagger en grond zal op deze strook worden gestort en kan tijdelijk als cultuurgrond worden benut; in de toekomst kan de contrescarp ermee onder profiel worden gebracht. Het grote voordeel van deze oplossing is tijdelijke uitbreiding van cultuurgrond bij veel minder grondverzet. De Rentmeester van het Kroondomein wenst echter, alvorens aan dit plan zijn goedkeuring te hechten, dat waarborgen worden gegeven tegen uitzakking van de nieuw te maken cultuurgrond in de uitgebaggerde gracht. Wij menen dat het laten staan van een brede rietkraag en zeer flauwe onderwatertaluds middelen zijn, welke dit vraagstuk tot een oplossing kunnen brengen zonder in de zeer hoge uitgaven

voor een beschoeiing of een dergelijke oeververdediging te moeten vervallen.

Klundert.

Ofschoon reeds in het begin van het jaar een herstelplan voor de zwaar beschadigde vestingbeer ter kennis van het gemeentebestuur was gebracht, werd daarvan niets naders gehoord. Inmiddels was echter de uitvoering der restauratie van het kroonwerk Suikerberg aangevat en bij zijn bezoek op 15 Augustus tezamen met de ontwerper van het uitbreidingsplan, Prof. WIEGER BRUIN, bleek de Secretaris der Stichting dat reeds een gedeelte van de vestinggracht met aangrenzend escarptalud was hersteld.

Het ligt in de bedoeling van het gemeentebestuur, over deze gracht een brug te leggen en de gracht o.m. als ijsbaan te benutten. De wal van het kroonwerk zal enigszins verlaagd worden, behalve het middenbastion, doch zal met bomen worden beplant. Langs de contrescarp zal een weg worden aangelegd.

In verband met de verdere restauratie is aan de gemeente-architect een vestingplan van c. 1790 gezonden, met verzoek, voor 2 plaatsen alsnog detail-ontwerpen in te dienen, in een waarvan de restauratie van de vestingbeer moet zijn opgenomen.

Willemstad.

Het jaar 1947 is voor onze, tot nog toe enige onroerende bezitting niet bevredigend geweest.

Weliswaar heeft het *herstelwerk van de Ned. Heide Mij.* waarvoor 100 % subsidie in de arbeidslonen door de D.U.W. werd verleend, vorderingen gemaakt, zijn enkele walgedeelten verbeterd en vele wandelpaden weder in goede toestand gekomen, maar ondanks ons verzoek aan de Minister van Oorlog, gevolgd door drukke correspondentie en besprekingen met de Genie, zijn wij er nog niet in kunnen slagen een aantal, ten dele vernielde, betongebouwen uit de bezettingstijd te mogen opruimen en nog altijd worden dientengevolge de wallen ter plaatse ernstig ontsierd.

Ook met de *herbeplanting*, welke eerst in het voorjaar 1947 kon beginnen, hadden wij geen succes, daar de meeste jonge eiken wegens de vertraagde inplant zijn doodgegaan. Een 200-tal nieuwe jonge bomen werd aangekocht. Echter bleek de subsidiëring door de Commissie Overleg Landschapsherstel te moeten wachten tot de herbeplanting voor 100 % is geschied. Dit kan nog enige tijd duren!

Begin 1948 overleed helaas onze deskundige en sympathieke adviseur voor de beplantingen, de Heer VAN KOOLWIJK.

De kosten, aan het herstel van de wallen besteed, bedroegen over 1946: f 13.300.— en over 1947: f 14.380.—.

Het zo nodige herstel van de *Molen* is nog niet verzekerd. Dit te moeten vermelden doet ons leed.

De roeden zijn in orde gemaakt en liggen al lang aan de Willemstadse kade te wachten, subsidies zijn in beginsel toegezegd; alles scheen eindelijk goed te zullen gaan, maar op het ogenblik dat wij dit schrijven, heeft de eigenaar van het prachtige monument dat het stadsbeeld van Willemstad van de rivierzijde beheerst, zich wederom afwijzend verklaard ten aanzien van de wederopbouw van *zijn* molen.

Onze hoop is gevestigd op het Hoofd der Gemeente; deze zal toch niet kunnen toelaten, dat zijn zo geschonden stad nog meer wordt verminkt?

Sloping van de Oranje-molen zou een ramp zijn, erger nog: een misdaad tegen de Nederlandse cultuur!

Wat tenslotte het *Wachthuis* aan de voormalige Landpoort betreft, dit zal weliswaar moeten worden afgebroken, maar de ruïne en het betrokken terrein zullen doot het Ministerie van Oorlog worden overgedragen aan Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, opdat t.z.t. in den geest van het oude wachthuis een nieuw gebouw in een passende omgeving zal kunnen verrijzen.

Boxtel.

Onze correspondent, de Heer K. DEKKER, verschaftte ons nieuwe gegevens omtrent enige kleine vestingwerken, tijdens de Belgische opstand (1830—1839) in de omgeving van Boxtel aangelegd en ten dele nog aanwezig. Tekeningen van die werkjes uit het archief der Koninklijke Landmacht deden wij de Correspondent ter verdere studie in afdruk toekomen, alsmede opgave van Krijgsgeschiedkundige literatuur. Wij wachten thans op zijn nadere inlichtingen, tevens over een door hem eveneens „gesignaleerd” vestingwerk te *Hapert*, dat volgens hem tot de praehistorie zou moeten worden gerekend.

Geertruidenberg.

In September heeft de Secretaris, tezamen met de Directeur van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg en de stedebouwkundige van dat bureau, architect STAPPER, het uitbreidingsplan ter plaatse nagegaan. Er bleken op enkele punten ernstige gevaren te dreigen voor het gezicht op het nog aanwezige bastion met kruitmagazijn aan de Noordoostzijde der vesting en voor het ongeschonden behoud van de daaromheen gelegen vestinggracht.

De Rijkscommissie heeft mitsdien op ons advies bezwaren tegen het plan ingebracht.

Woudrichem.

Bij een bezoek aan Gorinchem en Loevestein kwamen wij door het, nog onder militair beheer staande, mooie vestingstadje Woudrichem. De hoofdwal en grachten bleken nog in goeden staat, de ravelijnen zijn niet overal meer intact. Van belang voor het vestingkarakter zijn uiteraard ook de bruggen over de vestinggrachten. Twee daarvan zullen in 1948 ten behoeve van het zware autoverkeer, dat blijkbaar door het stadje met zijn nauwe straten en poorten moet passeren, in gewapend beton worden vernieuwd. Het vestingaspect zal hierdoor niet verbeteren, al is de Genie bereid gebleken, met enkele wensen van Monumentenzorg terzake rekening te houden.

Land van Weert.

Mr. STAN SMEETS, onze correspondent, ontsluitte ons reeds ten dele de geheimen, welke de laat-middeleeuwse en weinig bekende schansen in het Land van Weert voor ons in historisch en vestingbouwkundig opzicht nog bezitten.

Aan de hand van de Topografische kaart 1 : 25000 wees hij ons op het bestaan van de overblijfselen van 14 schansen, waarvan een der voornaamste, de schans *Laar-Weert*, bestemd is voor de bouw daarin van een kerk met pastorie. Uiteraard heeft ook Monumentenzorg hier belangstelling voor.

Noordholland.

Haarlem.

Tegen de afgraving van de rechterflank van het bastion: „*het Prinsbolwerk*” ten behoeve van de voorgenomen verbreding van de verkeersweg aldaar, met een nieuwe brug over het Spaarne (waarbij de mooie 18e-eeuwse Vrouwenbrug zal verdwijnen) is ook door Monumentenzorg bezwaar gemaakt bij het gemeentebestuur onder overlegging van een wijzigingsplan. De Secretaris der Stichting heeft bovendien de mogelijkheid van de restauratie van het bastion aangetoond aan de hand van de in het Gemeente-archief aanwezige bouwtekeningen uit 1671. Het Gemeentebestuur wenst echter niet in te gaan op de gedane voorstellen.

Naarden.

Van onze correspondent, de Heer C. A. DE BRUIJN, ontvingen wij

inzage van het manuscript van zijn boek over de geschiedenis der vesting van 1350 tot 1950, dat in laatstgenoemd jaar zal verschijnen. Het Archief van de Koninklijke Landmacht verschaftte den schrijver op zijn aanvraag een aantal bestekstekeningen van wijzigingen uit de 2e helft der 19e eeuw, voor de illustraties, na verkregen toestemming tot publicatie vanwege de Chef van de Generale Staf.

Het contact met de gemeente Naarden werd onzerzijds weder opgevat bij een bespreking op 17 December tussen onze Secretaris en de nieuw-benoemde Burgemeester.

In een Genie-bestek van 1880 bleken gegevens voor te komen over de beplanting van de wallen in die tijd.

Muiden.

Van de Kapitein, Opzichter van fortificatiën te Naarden, de Heer J. W. SPARENBURG, ontvingen wij een tekening van de historisch zeer belangrijke vestingwallen om het Muiderslot, nadat aldaar een bespreking was gehouden over de mogelijkheid van overdracht in gebruik en onderhoud door Oorlog aan O. K. en W. Een regeling hiervoor is echter nog niet tot stand gekomen.

Werk aan de Zwet (bij Halfweg).

De Eerstaanwezend-Ingenieur der Genie te Haarlem verstrekte op ons verzoek toegangskarten tot dit verdedigingswerk van de oude *Stelling van Amsterdam* (zie ook het Verslag over 1941—1945, blz. 50) voor de Hoofdbestuursleden Dr. WESTHOFF, BOOST en MOHR. Eerstgenoemde zal dit „landschappelijke” vestingwerk tot een onderwerp van biologisch onderzoek maken, terwijl de beide andere Heren het uit algemeen landschappelijk en historisch-vestingbouwkundig oogpunt zullen bezichtigen en bestuderen.

Utrecht.

Rhenen.

De restauratie van de muurtoren, met aangrenzende stadsmuur, in het Koningin Elisabeth-plantsoen (dezelfde toren als die, in het vorige jaarverslag op blz. 18 vermeld) kreeg door de medewerking van Monumentenzorg haar beslag, zodat daarmee thans spoedig zal worden begonnen. Het Rijk en de Provincie zegden subsidie toe aan de Gemeente, welke dit monument van middeleeuwse vestingbouw (abusievelijk wel „bastion” genoemd) in eigendom bezit. Het werd, zoals bekend, eens door Rembrandt afgebeeld.

Amersfoort.

Eveneens is onlangs door O. K. en W. en de Provincie Utrecht subsidie verleend in de kosten van het voorlopig herstel — in afwachting van latere restauratie — van de belangrijke overblijfselen van de 2e ommuring (1388—1450) der stad, n.l. die aan weerszijden van de voormalige Kamperbuitenpoort. Zij werden in December door de Voorzitter en de Secretaris, tezamen met de architect VERHEUS van Monumentenzorg bezichtigd. De Secretaris had tevoren reeds een studie gemaakt van de stadsplattegronden uit de 16e en 17e eeuw, welke van Amersfoort bestaan. Hieruit bleek o.m. welk aandeel ADRIAAN ANTHONISZ in de plannen tot versterking der stad gehad heeft en dat in de belangrijke oorlogsjaren 1624 en 1629 het voornemen bestond, de stad van een gebastioneerde omwalling te voorzien, waarvan slechts weinig tot uitvoering is gekomen.

Grebbeinie.

Van de Eerstaanwezend-Ingenieur der Genie te Amersfoort werden inlichtingen ontvangen omtrent de tegenwoordige classificatie van de vestingwerken dezer Linie. Een nader onderzoek terzake is nog gaande.

Tenslotte wordt hier met waardering melding gemaakt van het belangrijke rapport, ons in Juni uitgebracht door onze correspondent, Ir. J. D. M. BARDET, nopens een aantal historische vestingwerken in de provincie Utrecht, n.l. *Nieuwersluis* (oude buitenwerken of schans), de *Linie van ter Aa*, de *Post aan de Galgenwaard*, de *Redoute aan de Joostendam* en de *Linie van Linschoten*, alle eens behorende tot de „Oud-Hollandsche linie”.

Zuidholland.*Batterij te Noordwijk aan Zee.*

Nadat, na lang te hebben gewacht op het antwoord van de Generale Staf op ons verzoek, de Secretaris zich in Juni in verbinding had gesteld met de Luitenant-Kolonel der Artillerie A. SILIACUS, Hoofd van de Dienst Beheer Achtergelaten Materieel van de Afdeling K 3 van het Ministerie van Oorlog en met deze autoriteit de vuurmonden in de batterij van de voormalige „Atlantik-Wall” bij Noordwijk aan Zee had bezichtigd, traden wij in November door tussenkomst van het Hoofd van de Genie-dienst, Generaal-Majoor J. ZWART, in rechtstreeks overleg met de Minister van Oorlog. Zijne Excellentie heeft thans (in Januari 1948) in beginsel

gunstig beschikt op onze wens, om een der kanonnen te onzer beschikking te stellen en goedgekeurd, dat de onderhoudswerkzaamheden door de zorg van de Directeur van het Nederlands Legermuseum zullen worden verricht.

Wij konden nu verder gevolg geven aan ons voornemen, om binnenkort te komen tot de overname van de betrokken geschutopstelling met nabijgelegen Commandopost, munitiemagazijn en de bijbehorende woonkazematten, gangen, enz. Het overnemen van de volledige batterij met haar meer dan 100 grotere en kleinere verdedigingswerken zou n.l. de beheerscapaciteiten van onze Stichting te boven gaan.

Gorinchem.

De overdracht aan de Gemeente van de niet meer bij Oorlog in beheer zijnde Noordelijke en Westelijke wallen, waarvan wij reeds in het verslag 1941—1945 melding maakten, begon zich in 1947 nader af te tekenen en zal thans wellicht spoedig haar beslag kunnen krijgen. In afwachting daarvan is het Gemeentebestuur, met toestemming van het Rijk en in overleg met Monumentenzorg, reeds overgegaan tot uitbreiding van de vroeger aangebrachte beplanting van die wallen, hetgeen niet alleen tot verfraaiing van de aanwezige wandelgelegenheid strekt, maar uiteraard ook het behoud van het gehele vestingbouwkundige monument zal verzekeren.

Woerden.

De Provinciale Commissie voor de uitbreidingsplannen riep het advies in van Monumentenzorg en onze Stichting in verband met het voornemen, om een open terrein (voormalige buitenwerken der vesting) aan de Oostzijde der stad, waar ook nog enige bastions in vrij goede staat aanwezig zijn, te bebouwen en over de voormalige vestinggracht een overbrugging te maken. De bebouwing bleek helaas, althans ten dele, niet meer te beletten; de brug kan beter op een andere dan de daarvoor gedachte plaats tot stand komen.

Brielle.

In de laatste dagen van het jaar kregen wij, gewaarschuwd door de Eerstaanwendend-Ingenieur der Genie te Bergen op Zoom, gelegenheid, nog juist bijtijds kennis te nemen van een saneringsplan van het Gemeentebestuur, waarin o.m. een weg midden door Bastion IX en verder over de saillant en de vestingbeer voor

dat bastion was ontworpen. Wij hebben onze bezwaren hiertegen bij het College van Gedeputeerde Staten kenbaar gemaakt en een oplossing aanbevolen, waarbij de gemeenschap niet over, maar aan de laagwaterzijde onder langs de beer tot stand zal worden gebracht. De Rijkscmissie voor de Monumentenzorg heeft eveneens bezwaren gemaakt en een andere oplossing in overweging gegeven.

Het Gemeentebestuur heeft ons sindsdien doen weten, dat het met onze bedenkingen rekening zal houden.

Zeeland.

Walcheren.

Middelburg.

Van onze correspondent, Mr. W. F. P. KURTZ, ontvingen wij de mededeling dat een Middelburgs Molencomite is opgericht en het verzoek om finantiële en morele steun. Wij hebben alle mogelijke medewerking toegezegd, doch kunnen vooralsnog niet tot finantiële steun in het herstel van de beide, zwaar beschadigde, walmolens overgaan.

Fort Rammekens.

Een bewaker is aangesteld door O.K. en W. evenals zulks voor de oorlog het geval was. Hij heet LEIN CEVAAL, woont in de nabijheid van het fort en is o.m. belast met het verlenen van toegang aan belangstellenden.

Aan het Monument is, hoewel het door de Rijkswaterstaat werd ontruimd, nog niet veel meer gebeurd dan het gewone onderhoud van wege de Rijksgebouwendienst.

Mochten de plannen, om van het omgevende terrein een recreatiegebied te maken, in vervulling gaan, dan zal wellicht ook aan het fort Rammekens het zo nodige herstelwerk kunnen geschieden.

Veere.

Naar aanleiding van het verzoek van het Gemeentebestuur om bij te dragen in de kosten van aankoop van een gedeelte der wallen, dat nog niet in gemeente-bezit is, hebben wij nadere inlichtingen gevraagd omtrent de ligging en vorm daarvan. Monumentenzorg heeft vervolgens gunstig op het verzoek geadviseerd.

Bovendien heeft de Gemeenteraad een „Wallenverordening” uit gevaardigd, waardoor zowel de oude vestingwerken die particulier eigendom zijn, als die welke aan de Gemeente behoren, tegen afgraving of gebruik als bouwland beschermd zullen worden.

West Zeeuws-Vlaanderen.

Aardenburg.

Van de zijde van de Provinciale Planologische Dienst (P.P.D.) is onverzekerd dat het gevaar voor de slechting van de enkele nog aanwezige overblijfselen van de wallen niet groot moet worden geacht.

Biervliet.

Na een met de P.P.D. gevoerde briefwisseling over het behoud van de wallen van Biervliet uit den tijd van PRINS MAURITS (ong. 1600) en een onderzoek terzake in het Archief van de Kon. Landmacht, waarbij vooral het 18e-eeuwse kartografische werk der HATTINGA's grote diensten bewees, brachten wij op 13 December aan het mooie stadje een bezoek. Volgens het ontworpen uitbreidingsplan zou veel hooggelegen terrein moeten worden afgegraven en zou, mede door wegeaanleg en bebouwing, van de twee Zuidelijke bastions der vijfhoekige schans het grootste gedeelte verloren gaan. Zowel Monumentenzorg als de Stichting hebben hiertegen met klem geprotesteerd, niet het minst ook uit stedenbouwkundig oogpunt. Bij het vermelde archiefonderzoek is bovendien gebleken dat de omdijking van de Stadspolder een deel van de laat-Middeleeuwse vestingwal, met grachten en stenen poorten, rondom het grotere Biervliet is geweest en dus ook nu nog voor ons van veel groter belang is dan wij destijds hebben vermoed. (zie Verslag over 1941—1945, blz. 56).

Retranchement.

Hiervoor verwijzen wij naar het vorige Jaarverslag. De bijzonderheden, in het ontwerp-uitbreidingsplan van Ir. P. H. DINGEMANS op te nemen ten aanzien van de restauratie van de vestingwerken, zijn nader met hem besproken.

De standaardmolen op het middenbastion wordt in den ouden staat hersteld.

Sluis.

De afgraving van de overblijfselen van het voorwerk 'T KLEIN PAS is niet doorgegaan.

De hoofdwal van Sluis is zoveel mogelijk hersteld voor wat de oorlogsschade betreft.

Restauratie van de taluds, waar dit zonder te hoge kosten kan geschieden, is nog in voorbereiding. Hierbij zal moeten worden afgezien van het uitdiepen van de grachten, omdat zulks finantieel niet uitvoerbaar wordt geacht.

Voor de beplanting van de wallen, in het voorjaar van 1948 voor een groot deel uitgevoerd door de studenten der Nederlandse universi-

teiten als een geschenk aan H.M. de Koningin, verwijzen wij naar het volgende Jaarverslag.

IJzendijke.

Bij een bezoek van Voorzitter, Secretaris en Penningmeester terplaatse bleek, dat het ravelijn in zeer slechten toestand verkeert, daar de wallen voor het grootste deel in bouwland zijn omgezet. Ofschoon het bij de vaststelling van het uitbreidingsplan voorlopig buiten beschouwing zal worden gelaten, is toch den Burgemeester verzocht, ons plan tot restauratie niet uit het oog te verliezen. De uitvoering daarvan behoort immers tot de verplichtingen, welke het Gemeentebestuur tegenover het Rijk op zich heeft genomen bij de aanvaarding van het subsidie in de aankoop van dat historische vestingwerk.

Wat betreft de, binnen het uitbreidingsplan vallende, twee voormalige bastions aan de Noordzijde der stad, is besloten dat getracht zal worden, de bebouwing daarvan zodanig te ontwerpen dat het oude karakter zoveel mogelijk bewaard zal blijven.

Oost Zeeuws-Vlaanderen.

Hulst.

Met het herstel van de oorlogsschade aan de wallen is in het Verslagjaar een begin gemaakt. Hierbij heeft het Gemeentebestuur — naar ons bij een bezoek in Maart 1948 is gebleken — tevens de aanleg van een wandelpad, op het bovenvlak van de hoofdwal, ondernomen.

Deze ligging strookt wel niet met de juiste beginselen ener restauratie, volgens welke aldaar geen pad behoort te worden gemaakt, maar slechts achter de borstwering (en desgewenst langs de teen van het escarptalud van de wal), maar wij hebben er in dit geval genoeg mee genomen. De boombeplanting der Hulsterwallen bevindt zich nl. op veel plaatsen zo dicht tegen de borstwering aan, dat het wandelpad bij de door ons gewenste aanleg toch achter die beplanting zou moeten komen en alsdan bijna op de walgang zou komen te liggen.

Omtrent de verschilpunten, welke tussen onze Stichting en Monumenten zorg gerezen waren (ravelijnbebouwing) wachten wij nog op de detail — uitwerking, onzerzijds aan de ontwerpers van het uitbreidingsplan gevraagd.

Sas van Gent.

Ook hier is men bezig met een uitbreidingsplan, dat vermoedelijk rekening zal houden met de behoefte aan fabrieksterrein voor de

suikerindustrie terplaatse. In dat geval zouden enkele van de laatste resten der eens zo belangrijke vestingwerken in gevaar komen. Ten aanzien van deze resten, die helaas zeer verwaarloosd zijn, heeft onze Correspondent, de Heer R. SLOCK, zijn wensen en voorstellen te onzer kennis gebracht.

Wat de molen op het voormalige bastion Generaliteit betreft, er is nog steeds in de afwijzende houding van den molenaar geen keer ten goede gekomen. Een sloopverbod voor de molen zal echter evenmin worden verleend, terwijl den molenaar uitdrukkelijk is aangezegd, dat hij zonder toestemming van de Rijkscommissie geen verandering aan zijn molen mag aanbrengen.

Terneuzen.

In de vergadering van ons dagelijks bestuur van 15 Juli, waarin ook het Hoofd van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg aanwezig was, heeft de Burgemeester het saneringsplan voor zijn gemeente toegelicht.

De daarin opgenomen bebouwing van Bastion III bleek echter noch voor Monumentenzorg, noch voor onze Stichting aanvaardbaar te zijn. Een bebouwing aan de Zuidzijde, waarbij het grootste deel van het bastion met de aanwezige beplanting zal worden bewaard en de aanblik daarop van de Schelde zo min mogelijk zal worden geschaad, wordt nochtans ons toelaatbaar geacht. 30 September volgde een bespreking tussen het Ingenieursbureau HERMAN DE GROOT te Rotterdam en ons Dagelijks bestuur, waarin onze tegenvoorstellen werden verdedigd. Monumentenzorg zal deze ondersteunen.

Aanwinsten.

Aangekocht werden voor de bibliotheek en de prentenverzameling:

G. J. DOORNINK. De ontgraving van den Arkelstein (Verslagen en mededelingen van de Vereniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis 1940).

Ons Limburg. 6 afleveringen (1946 en 1947) met artikelen over Roermond, Stevensweert, de Fossa Eugeniana, enz.

Foto (in 4 delen) van de grote gravure door A. Santvoort van het beleg van Hulst in 1645 (Cat. Muller, Nr. 1903).

Schenkingen.

In dank werden ontvangen:

Prof. J. Breuer. Romeinsch België, van den schrijver.

Abr. de Vryer. Historie van Joan Churchill, hertog van Marlbo-

rough (4e deel, 1709 — 1721, Amsterdam 1740; met afbeeldingen van veldslagen en vestingen) van K. Dekker te Boxtel.

Afbeeldingen van Menno baron van Coehoorn en zijn graftombe in de Kerk te Wijckel, kopergravures, van Jhr. Mr. D. P. M. Graswinckel.

Dr. C. C. W. J. Hijzeler. Een nederzetting bij Losser, van den schrijver.

Mr. G. A. Bontekoe. Drentse kroniek van het bevrijdingsjaar 1945, van den schrijver.

Feestgids, uitgegeven ter gelegenheid van het 400-jarig bestaan van *Sas van Gent*, van het Uitvoerend comité.

Foto van de voormalige *Velperpoort te Arnhem*, naar het schilderij van Anthonie Waterloo (1616 — 1676) van Mr. M. C. Bloemers, te 's-Gravenhage.

Vestingplan van *Blokzijl* (kopergravure 1673) van Dr. A. J. Pannekoek te Haarlem.

Drs. L. van Hommerich. De toren der St. Pancratiuskerk, donjon der vesting Herle (Heerlen) van de schrijver („De Maasgouw”, Juli—Oct. 1947).

Foto van de kanonnen van *Blankenham*, van A. Bicker Caarten te Leiden.

Foto's van de boven- en ondergrondse vestingwerken der Dumoulinische fronten te *Maastricht*, van L. Morreau, aldaar.

Copieën en foto's van kaarten en vestingplans van *Sas van Gent*, van Drs. J. T. de Smidt te Leiden.

Foto's der vesting *Naarden*, voor en na 1940, van T. Tersteeg te Naarden.

Besluit.

Vorenstaand verslag werd door ondergetekende verkort in de Jaarvergadering van 29 Juni 1948 uitgebracht.

In deze vorm moge het tevens dienen, om onze leden, begunstigers en correspondenten en alle anderen die in het werk der Stichting belang stellen, daarvan voor zoveel nodig op de hoogte te brengen of te houden.

's-Gravenhage, Juni 1948.

De Secretaris,

W. H. SCHUKKING.

BIJLAGE 1.

LIJST van plans van vestingen enz. uit het Archief der Koninklijke Landmacht en gediend hebbende voor de tentoonstelling der Stichting „MENNO VAN COEHOORN” op 17 Juni 1947.

Naam der vesting enz.	Letter, Nr. en portef.	Naam der vesting enz.	Letter, Nr. en portef.
Aardenburg	A. 2 I	Boxtel e.o.	H. 340 III
Arnhem	A. 320 XIII	Oudewater	H. 784 X
„	A. 321 XIII	Woerden	H. 784a X
„	A. 322 XIII	Linschoten	H. 791 X
„	A. 330 XIII	Hulst	H. 806a X
Axel	A. 332 XIII	Klundert	K. 6a XI
Linie Munnikenhof	B. 276 II	Maastricht	M. 1 XII
Fort Orange	C. 1 IV	Maastricht en Wijk	M. 11 XII
Cadzandria	C. 2 IV	Maastricht	M. 12 XVI
Doesburg	D. 63 V	Middelburg	M. 170 I
„	D. 97 V	Naarden	N. 3 II
„	D. 115 V	Offensief van Naarden	N. 45 II
Redoute bij klooster ter Apel	E. 7 VI	idem	N. 45a II
Redoute bij Roswinkel	E. 8 VI	Neuzen	N. 78 III
Redoute voor de Emmerdijk (2 bladen)	E. 9 VI	Sluis	S. 111 XII
LiniënHardenberg idem idem	H. 7 XII H. 12 XII H. 13 XII	Veere	V. 1 XIV
Lunetten Vught bij 's-Hertogenb.	H. 52 XV	„	V. 7 XIV
Legerkamp onder Vught	H. 52b XV	Vlissingen	V. 64 XV
Verschanst kamp 's-Hertogenb.	H. 58 XV	„	V. 69 XVI
Plan stad 's Bosch	H. 294a II	Rammekens	V. 104 XVI
		„	V. 104a XVI
		„	V. 108 XVI
		Willemstad	W. 59 II
		Loevestijn	W. 159 IV
		Z. Bommel	Z. 1 VI
		„	Z. 2 VI
		Zutphen	Z. 6 VI
		„	Z. 7 VI
		„	Z. 11 VI

Gebouwen.

Arsenaal
Willemstad W. 49

Prenten en Modellen.

Belegering van 's-Hertogenbosch in 1629.
Eerste bevestigingsmanier van Coehoorn
(gedrukte tekening in 2 bladen.)

BIJLAGE 2.

LIJST van de inzending door het Archief der Koninklijke Landmacht op de *Tentoonstelling „Sas' verleden”*.

No. v/d. Catalogus	Jaar	Onderwerp en omschrijving.
		<i>Vernieuwingen van de vestingwerken.</i>
39	1682-1699	Een verzameling plans van de vesting Sas van Gent, waaronder: een vestingplan uit de 1e helft van de 17e eeuw; ontwerpen van de ingenieurs Yvoy (goedgekeurd door Stadhouder Willem III), Becker, Bombelles en Carker, alle van 1680; een copie-plan van Becker van 1692; een plan goedgekeurd door de ingenieur-generaal du Puy de l'Espinasse van 1692; een verbeteringsplan goedgekeurd door Menno Baron van Coehoorn in 1699; detail-tekeningen uit 1680, waarvan één vermoedelijk het bastion Generaliteit (de Molenberg) voorstelt.
40	1702	het boekwerk „Nieuwe vestingbouw op een natte of lage horisont”, door Menno Baron van Coehoorn.
43	1699	Caerte van Vlaenderen, getekend voor de Raad van State, aangevende het project der inundatielinie van de generaal Coehoorn. Door M. Hammerbergh.
		<i>18e eeuw en verval der vesting.</i>
45	1747	Plan van het Sas van Gent, gemaakt in opdracht van de Prins van Oranje, door D. W. en A. Hattinga, 1750. De aanvalswerken der Fransen zijn hierop van dag tot dag aangegeven.
49	midden 18 ^e eeuw	Atlas met 17 plattegrondtekeningen van de Landsgebouwen te Sas van Gent, waarin gehalve de kazernes, magazijnen en militaire woningen, o.m. ook voorkomen de kazematten en mijngangen in de bastions, zoals die onder „Generaliteit” nog bestaan.

No. v/d. Catalogus	Jaar	Onderwerp en Omschrijving
50	1775	Memoriën van Cap. Lt. Ing. A. J. Wiedeman: <i>a.</i> memorie betreffende de natuurlijke sterkte van Zas van Gent; <i>b.</i> lijst van alle des Lands gebouwen; <i>c.</i> Calcul Trigonometrique des Côtés extérieurs du Polygone de la Place de Sas de Gand.
50x	1778	Sas van Gent. Met het astrolabium door driehoeksmeting opgenomen en getekend door de Kaptn. Ing. A. J. Wiedeman.
55xx	1846	Plan van Sas van Gent. Ontwerp om van de vesting een voorpost te maken. Door W. F. Del Campo gen. Camp.

BIJLAGE 3.

Overzicht van de provincies-gewijs vermelde vestingwerken

	blz.		blz.
<i>Groningen</i>			
Barnflair	8	Willemstad	15
Ter Apel	8	Boxtel en (Hapert)	16
Linie van Helpman	8	Geertruidenberg	16
Nieuwe Schans	8	Woudrichem	17
		Land van Weert	17
<i>Friesland.</i>			
Dockum	8	<i>Noordholland.</i>	
Sloten (en Wyckel)	9	Haarlem	17
		Naarden	17
<i>Drente.</i>			
Roswinkel	9	Muiden	18
Valter Schans	9	Werk aan de Zwet	18
<i>Overijssel.</i>			
Harrevelder Schans	9	<i>Utrecht.</i>	
Arkelstein	9	Rhenen	18
Blokzijl	9	Amersfoort	19
		Grebbeinie	19
<i>Gelderland.</i>			
Liniën van Doesburg	10	Oud-Hollandse Linie	19
Groenlo	10	<i>Zuidholland.</i>	
Besseling Schans	11	Noordwijk aan Zee	19
Zutphen	11	Gorinchem	20
Elburg	12	Woerden	20
Loevestein	12	Brielle	20
Bredevoort	12	<i>Zeeland.</i>	
Zaltbommel	12	(Walcheren)	21
Kamp bij Ermelo	12	Middelburg	21
Overbetuwe	13	Fort Rammekens	21
Nederbetuwe	13	Vere	21
<i>Limburg.</i>			
Maastricht	13	(West Zeeuws-Vlaanderen)	22
Heumense Schans	13	Aardenburg	22
Fossa Eugenia	14	Biervliet	22
		Retranchement	22
<i>Noord-Brabant.</i>			
Heusden	14	Sluis	22
Klundert	15	IJzendijke	23
		(Oost Zeeuws-Vlaanderen)	23
		Hulst	23
		Sas van Gent	23
		Terneuzen	24

I N H O U D.

	blz.
Inleiding	1
Besturen en Commissiën	1
Leden, donateurs en begunstigers	3
Financiële toestand	3
Vergaderingen, bezoeken, excursies, enz.	4
Deelname aan tentoonstellingen, lezingen en verdere propaganda	6
<i>Bemoeiingen der Stichting met historische vestingwerken:</i>	7
Groningen	8
Friesland	8
Drente	9
Overijssel	9
Gelderland	10
Limburg	13
Noord-Brabant	14
Noord-Holland	17
Utrecht	18
Zuid-Holland	19
Zeeland:	
Walcheren	21
West Zeeuws-Vlaanderen	22
Oost Zeeuws-Vlaanderen	23
Aanwinsten	24
Besluit	25
 <i>Bijlage 1</i> Lijst van plans van vestingen gediend hebbende voor de tentoonstelling van de Stichting „Menno van Coehoorn” op de jaarvergadering 1947	 26
<i>Bijlage 2</i> Lijst van inzendingen door het Archief van de Koninklijke Landmacht op de <i>Tentoonstelling „Sas’ verleden”</i>	 27
<i>Bijlage 3</i> Overzicht van de provincies-gewijs vermelde vesting- werken	 29